

КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВІ ФОРМИ АВТОРСЬКИХ ВІДСТУПІВ

І.М. Архіпова, канд. філол. наук (Горлівка)

Робота присвячена виявленню лінгвостилістичних характеристик авторських відступів в англomовних художніх прозових текстах ХІХ–ХХ ст. Шляхом функціонально-нарративного аналізу виявлено композиційно-мовленнєві форми авторського відступу: описи, філософські роздуми, афористичні сентенції.

Ключові слова: авторський відступ, адресант, адресат, композиційно-мовленнєві форми.

Архіпова І.М. Композиционно-речевые формы авторских отступлений. Работа посвящена определению лингвостиллистических особенностей авторских отступлений в англоязычных художественных прозаических текстах ХІХ–ХХ вв. Функционально-нарративный анализ коммуникативных особенностей авторских отступлений позволил выделить следующие их композиционно-речевые формы: отступления-описания, отступления-философские размышления, афористические сентенции.

Ключевые слова: авторское отступление, адресант, адресат, композиционно-речевые формы.

Arkhipova I.M. Compositional and Speech Forms of Author's Digression. This article focuses on revealing structural and syntactic properties of author's digression in English literary prose of the ХІХ–ХХ centuries. Lingual and cognitive approach made it possible to distinguish speech forms of author's digression.

Key words: author's digression, addressee, addresser, compositional and speech forms.

Композиційно-мовленнєві форми (КМФ) художнього тексту довгий час виступають фокусом багатьох лінгвістичних досліджень, основні положення теорії яких були сформульовані ще В.В. Виноградовим [2]. КМФ трактуються як двосторонні мовленнєво-розумові утворення, що об'єднують когнітивні й комунікативні процеси в діалектичну єдність (Н.В. Безсмертна [1]), узагальнені типи змісту, яким властиві певні типи оформлення (В.А. Кухаренко [6]), відзначається знаковий характер КМФ та їхня триєдина суть: змістовно-логічна, структурна і функціональна).

Об'єктом роботи виступають авторські відступи в англomовних художніх прозових текстах ХІХ–ХХ століть.

Предметом вивчення – лінгвостилістичні й композиційно-мовленнєві форми авторських відступів. Матеріалом дослідження слугували англomовні художні прозові тексти ХІХ–ХХ століть.

Мета роботи полягає у систематизації та класифікації авторських відступів у художніх англomов-

них прозових текстах з позиції комплексного підходу, зорієнтованого на виявлення їхніх лінгвопрагматичних властивостей.

Актуальність визначається її відповідністю загальному спрямуванню сучасних лінгвістичних студій із теорії композиції художнього тексту на встановлення лінгвопрагматичних властивостей композиційно-сюжетних, композиційно-структурних і композиційно-сміслових одиниць тексту.

У визначенні поняття «мовна форма», як, втім, і самого поняття «текст», досі ще не досягнута повна ясність, про що свідчить широкий спектр думок різних авторів.

Основні думки можна звести до розгляду мовних форм як способів мислення і представлення дійсності як функціональних типів мовлення (В.А. Жеребков [5], Г.Г. Молчанова [7], В.З. Дем'янков [4]). Констатувальні ознаки композиційно-мовленнєвих форм з різною мірою повноти описані в значній кількості робіт (М.В. Всеволодова [3], В.Л. Чекалина [8]).

За робоче приймемо визначення композиційно-мовленнєвих форм як текстової єдності, що є формами комунікації, націлені на сприйняття читачем певної інформації і думки, яка спирається на такі основні форми, як судження, (оцінне) поняття, питання, висновок.

Екстраполюючи та узагальнюючи різні погляди учених у контексті роботи, під КМФ авторських відступів ми розуміємо фрагменти тексту, до складу яких входять функційно спрямовані висловлювання, що характеризуються конвергентним і дивергентним способом їхньої організації в художніх текстах і синтактико-стилістичним способом реалізації авторських інтенцій.

Шляхом функціонально-сміслового аналізу виявлено: відступи-описи, у яких одержувач фіксує ознаки об'єктів і суб'єктів дійсності у формі портрету або пейзажу; філософські роздуми (тлумачення, міркування, пояснення), у яких в загальній формі пояснюється точка зору, причини і наслідки подій і явищ; афористичні сентенції як своєрідний лінгвокультурний текст малої форми, що є завершеним, самодостатнім продуктом мислення.

Відступи-філософські роздуми (тлумачення, міркування, пояснення). До цього типу відносяться авторські відступи, у яких в загальній формі пояснюється точка зору, причини і наслідки подій і явищ.

Так, наприклад, у фрагменті з роману Д. Селінджера "Над прірвою в житті" ми виділили авторський відступ-міркування, в якому автор міркує про соціальні проблеми, що стосуються стосунків парубок-дівчина. Він акцентує увагу на тому, що від ставлення дівчини до парубка залежить рівень його самооцінки. Повтори словосполучення *inferiority complex* (комплекс неповноцінності) у складі умовних речень служать попередженням для дівчат переглянути свою позицію і не сприяти розвитку комплексу неповноцінності у представників протилежної статі: "*A little thing like that, and she thought he was conceited. The trouble with girls is, if they like a boy, no matter how big a bastard he is, they will say he has an inferiority complex, and if they do not like him, no matter how nice a*

guy he is, or how big an inferiority complex he has, they will say he is conceited. Even smart girls do it..." [15, p. 137].

Виділений нами фрагмент ми класифікували як відступ-філософський роздум. Комунікативний аналіз цього авторського відступу дозволив виділити лексико-граматичні одиниці, що актуалізують узагальнений характер цього висловлювання: множина іменника *girls*, іменники з неозначеним артиклем *a boy, a guy*, неозначено-особовий займенник *they*. Лексичний повтор словосполучення *inferiority complex* (комплекс неповноцінності) об'єктивує глибину психологічної проблеми. Засуджуючи дію дівчини, автор приходить до висновку, що навіть найкращі дівчата так чинять.

У наступному авторському відступі адресант дає оцінку матеріальним можливостям представника католицької віри, у відступі він говорить не про самого героя, а про можливість існування на 50 шилінгів. Але, сумніваючись у тому, що це справді так, з іронією говорить, що не слід проводити такий експеримент з усіма самотніми людьми Лондона: "*And that day was the seventh of the month, and the month, he reckoned with awful distinctness, had thirty – one days in it.*

It is not easy for a man of catholic tastes and healthy appetites to exist for twenty – four days on fifty shillings. Nor is it cheering to begin the experiment alone in all the loneliness of London. Dick paid seven shilling a week for his lodging which left him rather less than a shilling a day for food and drink..." [11, p. 50].

Авторський відступ у наведеному фрагменті вживається з метою дії адресанта на почуття і думки адресата. З метою переконання читача в правильності своєї позиції автор застосовує лексико-граматичні засоби створення іронії шляхом поєднання вираження емоційно-негативного забарвлення (*to exist for twenty – four days on fifty shillings*) з конотативним значенням (животіти), з одиницею емоційно-позитивного забарвлення (*healthy appetites*). Переконуючи в тому, що не варто так експериментувати, автор вживає прийом інверсії (*Nor is it cheering to begin the experiment*

alone), ставлячи в ініціальну позицію негативну частку *nor* із спонукальним значенням. Таким чином створюється перлокутивний ефект авторського відступу на адресата.

Наведемо ще один приклад такого типу авторського відступу з роману Г. Гріна “Тихий американець”: “*Then I lay back and in the relaxation of the opium I thought, ‘At least she won’t leave me now before I go, and perhaps, somehow, tomorrow, after a few more pipes, I shall think of a way to remain. Ordinary life goes on – that has saved many a man’s reason. Just as in an air – raid it proved impossible to be frightened all the time, so under the bombardment of rou – tine jobs, of chance encounters, of impersonal anxieties, one lost for hours together the personal fear. The thoughts of the coming April, of leaving IndoChina, of the hazy future without Phuong, were affected by the day’s telegrams...*” [10, p. 111].

Оптимістично налагоджений автор стверджує, що життя триває і закінчується тим, що власний страх загубився в часі. Він ділиться своїм досвідом (*it proved*) з приводу того, що неможливо постійно чогось боятися. Автор-оповідач повідомляє своїм читачам ці позитивно налагоджені судження. Лексико-граматичні засоби *life goes on, has saved, it proved, one lost, the personal fear* складають картину сталої душевної рівноваги адресанта, що має на меті викликати такий же самий позитивний емоційний резонанс в адресата.

Комунікативний аналіз авторських відступів-філософських роздумів показав, що всі вони містять висновки, міркування, повчання, тлумачення.

Відступи-описи. До цього типу відносяться авторські відступи, у яких одержувач фіксує ознаки об’єктів і суб’єктів дійсності у формі портрета або пейзажу.

В уривку з роману Джона Бойнтонна Прістлі “Вулиця Ангела” автор включає в основну оповідь додаткову дескрипцію місця, у якому відбуваються події: “*If you delight in movement and change, the appeal of a large railway station is irresistible; you are still in the dark cocoon of the city, but one*

end is splintering already and you can see the blue beyond; the rumbles and shrieks and snorting are only part of the tuning up; and even the smoky smell has the savour of adventure. There had been moments during the last two days when this weekend, this arrival at Victoria, had loomed in Miss Matfield’s mind like some unusually...” [14, p. 423].

Перше прочитання асертивного авторського відступу активізує образ сумовитого, сірого міста з неприємними звуками, димом. Глибший аналіз лексико-граматичних і лексико-стилістичних засобів, якими користується тут автор, дає можливість сконструювати семантичне поле художнього образу. Автор любить це місце, про що свідчать лексеми *to delight* (захоплюватися), *irresistible* (чарівний), *cocoon of the city* (кокон міста, тобто оболонка, з якої вийде лялечка). Когнітивний аналіз семантичного поля художнього образу Місто дозволяє охарактеризувати цей простір, контейнер для мешканців під назвою місто як рух, а рух – це життя. Автор доводить нам, що усе добре у цьому житті: і залізнична станція, і гуркіт, і крики, і виск. Метафора “*the smoky smell has the savour of adventure*” тільки підтверджує авантюрне ставлення автора до життя. Тим самим він закликає адресата до пригод, до освоєння нового, незвіданого.

Наведемо приклад авторського відступу з роману “Вулиця Ангела” Джона Бойнтонна Прістлі: “[1] *The fifty green acres of Clissold Park are surrounded by miles and miles of slates and bricks, chimney – pots and paving stones, and so, in the middle of it, placed there perhaps as a sigh that the round green world of mountains, forest and oceans still exists somewhere, or at least once had an existence, there are a number of animals and bright birds.* [2] *If you are a Stoke Newington ratepayer, you have only to turn a corner or two to catch the soft shining glances of deer, to meditate upon the spectacle of birds so fantastically fashioned and coloured that it is impossible to believe that both they and North London are equally real, that one or the other is not a crazy*

dream. You stand there, a litter of peanut shells and paper bags all round you, with a Stoke Newington dinner inside you struggling with your digestive juices, and you suddenly hear a scream from the jungle and a green and scarlet wing from the Orinoco is flashed at you...” [14, p. 349].

Наведений як ілюстрація авторський відступ ми умовно розділили на дві частини, хоча автор представив його єдиним висловлюванням. Перша частина [1] описує місце дії, друга [2] присвячена опису сприйняття цього місця вигаданим відвідувачем. Автор вживає узагальнювальний займенник *You*, не маючи на увазі якусь конкретну людину. З позиції різних об'єктів опису ми виділяємо декілька інтенцій автора: опис Кліссольд парку, сприйняття його Центром Всесвіту; опис, у процесі якого автор ставить в один ряд різнокласові поняття: люди і місто. Автор говорить про те, що це не божевільний сон, це – реальність.

У наступному відступі з роману Р. Кіплінга “Світло згасло” адресант відступає від оповіді й наводить свої роздуми з приводу різниці у поведінці людини на суші і в морі: “... *understanding that he was a voyager of experience, said that the weather would be stiff in the chops off the Channel and more than half a gale in the Bay. These things fell as they were foretold, and Dick enjoyed himself to the utmost. It is allowable and even necessary at sea to lay firm hold upon tables, stanchions, and ropes in moving from place to place. On land the man who feels with his hands is patently blind. At sea a blind man who is not sea – sick can jest with the doctor over the weakness of his fellows. Dick told the doctor many tales – and these are coin of more value than silver if properly handled – smoked with him till unholy hours of the night, and so won his short – lived regard that ...*” [11, p. 229–230].

Виділений нами авторський відступ характеризуємо як відступ-опис, оскільки в нього включені описи, що відносяться до героїв і до місця події (дія цього моменту розгортається в морі) *It is allowable and even necessary at sea to lay firm hold upon tables, stanchions, and ropes in moving from place to place*, і до дійової особи *At sea a blind man who*

is not sea – sick can jest with the doctor over the weakness of his fellows. Останнім реченням у відступі автор дає характеристику “бувалим мореплавцям”, таким чином, враховуючи і подальший опис героя (*Dick told the doctor many tales*), адресант отримує його непряму оцінку. Тут простежується смислова антитеза побудови за принципом асоціацій і аналогій. Так, сліпа людина пересувається за допомогою дотичних рухів рук. У морі не ходять люди з відсутністю зорових функцій, але, унаслідок поганих погодних умов, їм так само доводиться пересуватися за допомогою дотичних рухів рук. Опис в авторському відступі відноситься до різних сфер перебування, але об'єднані вони одним принципом існування, пересування.

Відступи-афористичні сентенції. Афористичні сентенції – своєрідний лінгвокультурний текст малої форми, що є завершеним, самодостатнім продуктом мислення.

Під сентенцією ми розуміємо короткі вислови, що відрізняються авторською суб'єктивністю, індивідуальністю. Через сентенції автор передає прихований зміст, який належить розшифрувати адресантом.

Так, наприклад, в уривку з роману С. Моема “Вістря бритви”, авторський відступ співвідносимо з сентенцією, оскільки в ньому виражена суб'єктивна авторська оцінка відносно сенсу життя: “***It is hard not to ask yourself what life is all about and whether there's any sense to it; r whether it is all a tragic blunder of blind fate...***” [13, p. 50].

Серія непрямих питань (*what life is all; whether there's any sense to it or whether it is all a tragic blunder of blind fate*) вказує на те, що адресант знаходиться в пошуку вирішення проблеми і рішення цього він поки що не знаходить. Автор-оповідач зайшов у безвихідь, про що свідчить циклічність цього висловлювання, яке починається з виразу *It is hard* і закінчується метафорою *blind fate*.

У наступному уривку з роману Д. Селінджера “Над прірвою в житті” ми виділили два авторські відступи, які не пов'язані один з одним, але є афористичними сентенціями: “*I gave her a good look. She looked like she might have a pretty damn good*

idea what a bastard she was the mother of. But you can't always tell – with somebody's mother, I mean. Mothers are all slightly insane. The thing is, though, I liked old Morrow's mother. She was all right. "Would you care for a cigarette"? I asked her.

She looked all around. "I don't believe this is a smoker, Rudolf", she said. Rudolf. That killed me.

Most people have hardly any smile at all, or a lousy one...” [15, p. 57].

Ці відступи є короткими висловами. Вони автосемантичні, оскільки їх можна виключити з контексту, не порушивши основної нитки оповідання. Авторські відступи мають узагальнювальний характер, де автор підводить під одну рису характер поведінки багатьох: *Mothers are all slightly insane. Most people have hardly any smile at all, or a lousy one.* У цьому випадку йдеться про перехід оповіді до факту роздуму, філософствування, тобто від часткового до загального. Авторські відступи-афористичні сентенції легко влітаються в основну нитку оповіді, ідентифікують факти, про які розповідається, мають узагальнювальний характер, але в той же час легко вилучаються з контексту.

У наступному прикладі відступ-сентенція ініціює оповідь про героя-багача, його характер, спосіб життя: *"When I hear a man proclaiming himself an "average, honest, open fellow", I feel pretty sure that he has some definite and perhaps terrible abnormality which he has agreed to conceal and his protestation of being average and honest and open is his way of reminding himself of his misprision.*

There are no types, no plurals. There is a rich boy, and this is his and not his brother's story. All my life I have lived among his brothers but this one has been my friend...” [9, p. 97].

Авторський відступ *There are no types, no plurals* виражає узагальнювальну мораль і займає початкову позицію в абзаці.

Відступи-афористичні сентенції містять в собі індивідуальні авторські переконання найрізноманітніших питань, виражають загальні думки та оцінки автора. Такий приклад авторського відступу з тексту роману С. Моема “Вістря бритви”:

"I understood by this that Elliot meant that then they would have no time for the likes of me and I laughed. Elliot gave me a glance in which I discerned a certain hauteur”.

"But of course you'll generally find us here about six o'clock and we shall always be glad to see you”, he said graciously, but with the evident intention of putting me, as an author, in my humble place.

But the worm sometimes turns.

You must try to get in touch with the St. Olpherds...” [13, p. 85].

У наведеному фрагменті відступ є реакцією, зауваженням автора на фразу *"I understood by this that Elliot meant that then they would have no time for the likes of me and I laughed"*. У відступі *But the worm sometimes turns* адресант наче виправдовує свою поведінку. Цей відступ має сентенційний характер.

У прикладі відступу з тексту роману С. Моема “Місяць і гріш” виражена ознака сентенції – узагальнення: *"It may be that in his rogues the writer gratifies instincts deep – rooted in him, which the manners and customs of a civilised world have forced back to the mysterious recesses of the subconscious. In giving to the character of his invention flesh and bones he is giving life to that part of himself which finds no other means of expression. His satisfaction is a sense of liberation.*

The writer is more concerned to know than to judge.

There was in my soul a perfectly genuine horror of Strickland, and side by side with it a cold curiosity to discover his motives. I was puzzled by him...” [12, p. 148].

Відступ, починаючись з лексеми *the writer*, носить узагальнювальний характер. Таким чином, автор має на увазі не одного письменника, а усіх представників того мистецтва, що актуалізується вживанням означеного артикля *the* з іменником *writer*.

Наведемо ще приклади відступів-афористичних сентенцій: *"When so much has been written about Charles Strickland, it may seem unnecessary that*

I should write more. A painter's monument is his work. It is true I knew him more intimately than most: I met him first before ever he became a painter..." [12, p. 26].

Виділений фрагмент є сентенцією-узагальненням. Відступ починається з лексеми *a painter*, тут автор має на увазі не якого-небудь конкретного письменника, а будь-кого, хто займається цим ремеслом. Цей відступ має узагальнено-філософський зміст. Відступи-сентенції виділяються своєю основною ознакою – семантичною незалежністю, самостійністю і, таким чином, зберігають цілісність поза контекстом:

"Actions do not lie; words always do." [11, p. 104].

"Every man must have a trade." [11, p. 104].

"Lies do not get one anywhere." [11, p. 99].

Наведені приклади авторських відступів є афористичними сентенціями, будучи коротким повчальним висловлюванням містять ту або іншу мораль.

Перспективним є дослідження когнітивного аспекту авторських відступів у різножанрових художніх текстах англійської й американської прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессмертная Н.В. Речевая форма "динамическое описание" и ее лингвистическая характеристика : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Н.В. Бессмертная. – Киев, 1972. – 24 с.
2. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1971. – 396 с.
3. Всеволодова М.В. Проблемы синтаксической парадигматики: коммуникативная парадигма предложений / М.В. Всеволодова, О.Ю. Дементьева. – М. : Крон-Пресс, 1997. – 170 с.
4. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1994. – № 4. – С. 17–33.
5. Жеребков В.А. Грамматическая категория времени в системе немецкого глагола : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / В.А. Жеребков. – Л., 1972. – 39 с.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – С. 100–192.
7. Молчанова Г.Г. Антропонимическая паремия как иконический знак и культурологический признак / Г.Г. Молчанова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М. : МГУ, 2004. – № 4. – С. 86–96.
8. Чекалина В.Л. Специфика функционирования именных темпоральных групп и их изофункциональных коррелятов в коммуникативной парадигме предложения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / В.Л. Чекалина. – М., 2003. – 21 с.
9. Fitzgerald S. Selected short stories / S. Fitzgerald. – М. : Progress publishers, 1979. – 358 p.
10. Green G. The Quiet American / G. Green. – М. : Менеджер, 2004. – 176 p.
11. Kipling R. The Light That Failed / R. Kipling. – М. : Progress Publishers, 1975. – 286 p.
12. Maugham W.S. The Moon and Sixpence / W.S. Maugham. – М. : Progress Publishers, 1972. – 250 p.
13. Maugham W.S. The Razor's edge / W.S. Maugham. – М. : Менеджер, 2004. – 320 p.
14. Priestley J.B. Angel Pavement / J.B. Priestley. – М. : Progress Publishers, 1974. – 504 p.
15. Salinger J. The Catcher in the Rye / J. Salinger. – М. : Progress Publishers, 1974. – 204 p.